

Dr. Bakó Elemér:

Kováts Mihály ezredes

„hazatérése” és Nagy

Frigyes magyarországi

hadjáratának terve

(Köv. Magyarok Vasárnaka,
1976 Jan. 25. +)

1
(4 részletben)

(A bicentennális ünnepekkel kapcsolatban, itt, Amerikában, magyar kötelességünk Kováts Mihály ezredesről szólni. Fabriczy Kováts Mihály, a Pulaszki-légió ezredes parancsnoka a legnagyobb áldozatot, hősi életáldozatát hozta és adta az amerikai szabadságharcnak kétévi szakadatlan küzdelem után. Minden újabb kutatás, amely bátor, hűséges és vitéz katonalakját közelebb hozza az ünneplő körhöz, a magyar nép érdekében történik. Ezért közöljük örömmel dr. Bakó Elemér újabb kutatásairól szóló jelentést az alábbi tanulmányban:)

I.

A 18. századi amerikai magyar történet legkiemelkedőbb alakja, amint tudjuk, Fabriczy Kováts Mihály huszárezredes, a hírneves „Pulaszki légio” néven emlegetett egység ezredesparancsnoka, aki 1779. május 11-én életét áldozta South Carolina állam kulcspozíciót biztosító városának, Charlestonnak a védelmében. Charleston megmentése nemcsak a légio történetének a legdicsőségesebb fejezete, hanem a függetlenségért harcoló Dél történetének is az egyik legragyogóbb lapja, mert nemcsak a várost, hanem a déli államokat is megmentették akkor a brit hódítástól egy egész esztendőre.

Jók
Kováts ezredes valamikor 1777. első felében jöhetett Amerikába, azzal a céllal, hogy — amihhez legjobban értett — megszervezze és kiképezze Washington György számára az annyira nélkülözött könnyű lovasságot, azaz a huszárságot, ami nélkül a kor katonai felfogása értelmében, nem lehetett győztes háborút folytatni.

13
Amint tudjuk, Kováts ezredes egy, a franciaországi Bordeaux kikötővárosból 1777. január 1-én kelt, Franklin Benjámint párizsi amerikai nagykövethoz intézett levélben ajánlotta fel szolgálatait, mint „becsületes katona” — vállalván a háború minden veszélyét — „József pusztulására”, valamint, ahogy Franklinnak írta: „az Önök dicsőséges Kongresszusa szabadságának” biztosítására. Kováts Mihály, aki 1762. óta (amikor 16 esztendei porosz tiszti szolgálata miatt egy teljes évig vizsgálati fogságban ült, de Mária Terézia királynőtől kegyelmet kapott, majd huszárornagyi ranggal nyugdíjaztatva vissza is vétetett az akkori idők osztrák—magyar” hadseregébe) Magyarországon, sőt ideje nagy részében Budán élt. Azonban az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat elhangzása után elhagyta Budát és politikai emigránsként elindult Amerika felé. Az a „József” ugyanis, akiről levelében ír, nem más, mint az akkor már társasúszárként uralkodó József, Mária Terézia fia, aki anyja halála után, nem lévén hajlandó letenni a koronázási esküt, a magyar alkotmány tiszteletben és érvényben tartására, sohasem koronáztatta meg magát, és később „kalapos király” néven vonult be a magyar történelembe.

József ugyanis már az 1760-as évek második felé óta (amikortól fogva állandóan emlegették, hogy Mária Terézia hamarosan le fog mondani fia javára és teljesen visszavonul az uralkodástól) az osztrák birodalom (beleértve Magyarországot is) összes katonai ügyeinek teljhatalmú irányítója lett. Evék óta kiküldött titkos megfigyelői valóságos kémjelentésekkel árasztották el, leírva minden egyes ezred, minden katonai pa-

rancsnok magatartását, politikai és katonai kérdésekben vallott felfogását. Ennek következtében a Mária Terézia trónjának megmentésében oroszánrészt vállalt magyar ezredek (amelyek ezért hosszú ideig érezhették is a királynő hátláját) József egyre erősebben kialakuló katonai egykéz-politikájának során fokozatosan háttérbe szorultak, majd egyre gyanúsabbakká válva, szigorú rendszabályok áldozataivá váltak és elvesztették magyar jellegüket. Úgy, hogy előbb a független gondolkozású, aztán pedig az összes magyar származású tiszteket helyezték el tőlük, aztán az idegen származású ezredtulajdonosok nevére cserélték eredeti magyar nevüket, egyszerűen pedig, tulajdonképpen megszálló csapatokként, Magyarország területéről is kihelyezték őket a birodalom más, nem magyar részeibe. Az 1770-es évekre már csak úgy forronganak az elnyomott, kisméltított magyar tisztek, — még azok is, akik, mint Kováts Mihály, nyugdíjasként éltek életüket.

Nem csoda tehát, hogy olyan világlátott ember, mint az élete legjavát Nagy Frigyes világhírű seregében leszolgált, a legmagasabb porosz kitüntetéssel, a „Pour le Merit”-tel kitüntetett Kováts Mihály, a József császár teremtette légkört elviselhetetlennek találva, életének befejezése előtt egy más, magasabbrendű szerepre vágyott, és az Amerikában meghirdetett új szabadság szolgálatát „fidelissimus ad mortem” (teljes hűséggel mindhalálig) vállalta a Franklin Benjaminhoz intézett levelében.

Mindezeket tudva Kováts Mihályról, most már évek óta folyó kutatásaim során egyre nagyobb nyugtalansággal olvastam korábbi kutatók és kortársak olyan vélekedéseit, hogy Kováts Mihály, éppen akkor, amikor végre, hosszú és sokáig igen keserves szolgálat után parancsnoki beosztást kapott a porosz hadseregben, hirtelen leköszönt ott viselt parancsnoki rangjáról és

— anélkül, hogy a legkisebb biztosítéka is lett volna, hogy a Mária Terézia által hadiszökevények és hasonlóak számára korábban meghirdetett, általános amnesztia reá is vonatkozik-e vagy sem —, a háború kellős közepén, mindenről lemondva, csak úgy, vaktában hazatért.

Minél tovább tanulmányoztam a kort és Kováts Mihályt, az embert, a katonát és a magyart, annál kevésbé értettem egyet azzal a különben nem bizonyított magyarázattal a kiváló tiszt hazatérését illetőleg, hogy „Kováts Mihály letette a porosz tiszti kardbojtot, mert Nagy Frigyes öt megszálló csapatparancsnoki beosztásban, azaz tulajdonképpen adóbehajtónak, tusszedőnek és hasonló, nem katonai feladatok végrehajtójának használta, és ezért neki ement a kedve a további szolgálattól”.

Ez a vélekedés annál kevésbé állhatja meg a helyét, mert a már akkor 16 éve szolgáló Kováts Mihály pontosan tudta, hogy nemcsak Nagy Frigyes, hanem minden más uralkodó hadseregében, sőt később a királyellenes amerikai hadseregben is, minden csapatparancsnoknak elemi kötelességei közé tartozott a „kontribúciók”, — azaz hadiadók behajtása, valamint a „foraging”, az a természetbeni rekvirálás a maga, katonái és lovai számára egyaránt. Enélkül egyszerűen nem volt háború, azaz nem volt tiszti szolgálat sem, mert enélkül nem lehetett volna fenntartani egyetlen hadsereget sem. Hasonlóan feladata volt minden parancsnoknak az uralkodó vagy a parancsnokló tábornok (sőt bármely feljebbvaló) parancsa értelmében a megszálló csapatparancsnoki teendők ellátása, mégpedig minden ingadozás vagy kritika nyilvánítása nélkül, kü-

lönösen háború idején. Szó sem lehetett tehát arról, hogy egy, különösen alantasabb parancsnok, ha ilyen tekintetben nem érezte megfelelőnek a beosztását, arról csak úgy, következmények nélkül leköszönve, zavartalanul és szabadon, mint a madár, szolgálójával, lovaival és minden személyes ingóságával megrakodva (s Nagy Frigyes titkos szolgálati utasításainak teljes ismeretében), a porosz király által akkor halálosan gyűlölt Mária Terézia birodalmába szépen, akadályoztatás nélkül visszatérhetett volna. — Nagy Frigyes, akinek ugyan sohasem volt elég, még kevésbé nélkülözhető magyar huszártisztje, a legkisebb szolgálati ingadozás láttán rögtön megfosztotta volna Kováts Mihályt a parancsnoki beosztástól, a kitüntetésektől, sőt, amint az a porosz hadseregben akkor szokásos volt, még az önhibájukon kívül fogságba esett tisztek és egységek tekintetében is, hosszú ideig tartó várfogság és megszégyenítő szolgálati beosztás lett volna a kikerülhetetlen büntetés — hacsak a lázadónak és árulónak kijáró halálbüntetés nem sújtotta volna. Még a mai, modern hadseregek sem ismerhetnek olyat, hogy egy katonai szolgálatra alkalmas, többszörösen kitüntetett zászlóaljparancsnok, mint Kováts Mihály, 38 éves korában, a háború legkritikusabb szakaszában, csak úgy, önhatalmúan abbahagyja a szolgálatot, arról azonban végképpen nem lehetne szó, hogy egy ilyen parancsnok, azon a címen, hogy születésénél fogva az ellenséges hatalom alattvalója, aki esetleg ott kegyelmet nyerhet, saját elhatározása alapján „hazatér”.

Nem, ahogy ma nem, úgy akkor sem volt ez megtehető, sőt azokban az időkben, mikor Nagy Frigyes az öt egyidőben támadó Ausztria (azaz a német-római birodalom és Magyarország), Franciaország, Svédország és Oroszország had-

sergei ellen volt kénytelen küzdeni, közben al-
landóan attól tartva, hogy egyetlen komoly ko-
moly katonai erőt képviselő szövetségese, a tá-
voli Anglia esetleg különbékét talál kötni és
cserbenhagyja őt, éppen egy, végre karriert esi-
náló magyar tiszt (amikor Nagy Frigyes többi
magyar tisztjei rendületlenül harcoltak a továb-
bi győzelemért, sőt az osztrák—magyar hadse-
regből is nagy számban álltak át a porosz ki-
rály zászlaja alá), nem köszönhetett le olyan si-
mán porosz tiszti rangjáról. Ha tehát ez a porosz
hadsergben akkor kétségtelenül meglevő nagy
tiszthiány dacára megtörténhetett, annak más
okának kellett lennie, és annak teljesen Nagy
Frigyes akarata, sőt terve szerint kellett tör-
ténnie.

Nagy Frigyes huszárai

Köztudomású, hogy Nagy Frigyes katonai ha-
talmanak kialakulásában nagy, sőt döntő sze-
rep jutott a huszárság, mint önálló fegyvernem
kifejlődésének. Ennek a porosz huszárságnak a
közvetlen tanítómesterei magyar huszártisztek
voltak, sőt ők lettek a legelső porosz huszárez-
redék parancsnokai is, és többen közülük elér-
ték a tábornoki rangot is. A legelső volt közü-
lük Halász Péter, aztán Székely Mihály; mind-
ketten előbb az 1. porosz huszárezred parancs-
nokai, aztán tulajdonosai, tábornoki rangban, —
ez utóbbi Kováts Mihály parancsnoka és támo-
gatója is. Ott volt továbbá a pozsonyi származá-
sú, jó magyar érzésű Werner János Pál huszár-
tábornok, majd altábornagy, aztán az erdélyi
szász eredetű báró Rüsch János Tivadar tábor-
nok, valamint több más magyar törzstiszt és csa-
pattiszt, majdnem mindnyájan huszárok.

Nem esoda tehát, hogy a különben szintén magyar huszárkiképzésben részesült, híres Zietzen tábornok és német tisztjei nem győztek eléggé küzdeni az ellen az általános „hiedelem” ellen, hogy csak magyar lehet igazán jó huszártiszt, különösen parancsnok beosztásban.

Nagy Frigyes, bár tőle telhetőleg mindent elkövetett, hogy porosz származású huszártiszteket neveljen, maga is azt tartotta, hogy „azokat a tiszteket, akikben tábornoki ambíciók vannak, huszárezredekhez kell beosztani szolgálatra, — hogy a huszárstratégiát és fortélyt egyaránt elsajátítsák”.

Mivel pedig a Nagy Frigyes alatt szolgáló magyar huszártisztek politikai szempontból is ellene voltak Mária Terezia trónöröklésének (úgy is hívták őket Magyarországon, hogy a „pruszus király kurucái”), nem kétséges, hogy például a többnyire mindig Nagy Frigyes közvetlen környezetében szolgáló vagy személyes főparancsnoksága alatt harcoló 1. porosz huszárezred tisztjei nem egyszer felhozták a király előtt a Magyarországgal kapcsolatos katonai terveiket. Nem rajtuk, hanem a hadihelyzetén múlhatott, hogy ilyesminek Nagy Frigyes jó ideig nem szentelhetett semmi figyelmet, noha tudomásunk van arról, hogy például politikai vonatkozásban a porosz király, bár különösképpen vallásos nem volt, sőt az egyházpolitikának saját hatalmi céljaira való kihasználását nem egyszer még Macchiavellit is megszégyenítő, hideg aggyal emlegette (magát, különösen Anglia és Magyarország protestánsai irányában, mint a protestantizmus patrónusát tüntetve fel), a magyar protestánsok Béccsel szembeni elégedetlenségét nem hagyta számításán kívül.

Azonban egészen 1758-ig nincsen róla tudomásunk, hogy Nagy Frigyesnek bármiféle komoly, átgondolt és rendszeres terve, akciója lett volna Magyarország területére kiterjesztett hadviselést, és Magyarország lakosságának abba való bekapcsolását illetően.

A fordulatot egy Jeney Lajos nevű magyar tisztt okozta, aki 1785. augusztusában, Bruno von der Hellen porosz királyi titkos tanácsos, Nagy Frigyes hágai diplomáciai képviselőjének közvetítésével Nagy Frigyes szolgálatába lépett. A dolog háttéréhez hozzátartozik, hogy Nagy Frigyes maga utasította von der Hellent, hogy mérnök tiszteket keressen Hollandiában a porosz hadsereg számára. Jeney, aki előbb Mária Terézia hadseregében szolgált, onnan pedig már korábban átlépett a francia hadseregbe, nyilvánvalóan veszedelmesnek találhatta a maga személye számára a francia szolgálatot, hiszen — a negyvenes évek örökösödési háborúival ellentétben, amikor a franciák maguk is Mária Terézia ellen harcoltak — az 1756-ban kezdődő, később „hétéves háborúnak” elnevezett porosz-osztrák mérkőzésben már Mária Terézia szövetségesei voltak. Egy olyan magyar tisztt tehát, mint Jeney, elhagyta Mária Terézia zászlaját, számíthatott arra, hogy egy napon váratlanul esetleg visszakerül a franciákkal szövetséges osztrák katonai hatóságok kezére, akik mint katonaszökevényt és árulót kétségtelenül kivégeztették volna. Természetes volt tehát, hogy Jeney Lajos e legjobb alkalmat megragadta, hogy a francia hadsereg kötelékéből kikerülve, a porosz király szolgálatába léphessen.

A most következőkben főleg arra a nagy, 38 kötetes kiadványsorozatra támaszkodom, amely Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen címen a múlt század végen jelent meg a berlini Alexander Drucker kiadó cég gondozásában, kiűnően szerkesztett, részletesen jegyzetelt gyűjteményben adva közzé a porosz uralkodó politikai vonatkozású leveleit, parancsait, utasításait.

Jeney kapitány bizalmas javaslata

Van der Hellen jelentése alapján Nagy Frigyes késedelem nélkül utasította hágai képviselőjét, hogy amennyiben Jeney életfogytiglanra vállalja a porosz szolgálatot, hajlandó az átélést lehetővé tenni a számára. Jeney erre vonatkozó ígéretének kézhezvétele után Nagy Frigyes már szeptember 17-én kiadja a parancsot, hogy Jeneyt juttassák el hozzá.

Nagy Frigyes érdeklődése nem volt alaptalan, mert Jeney kapitány ekkorra már éppen Hágában, kiadta kitűnő könyvét, amely a francia nyelvű első kiadás után két évvel Londonban is megjelent (és így, tudomásom szerint, ő lett az első magyar szerző, akinek katonai szakkönyve jelent meg angol nyelven), majd hamarosan rá németre is lefordították és még Bécsben is ki nyomtatták. A könyvben a magyar szerző a különített szabadcsapat (németül „Freikorps”) parancsnokának, akif németül „Parteigänger”-nek, angolul és franciául „partizán”-nak is hívták, a kötelességeit és teendőit írja le, egyszerű, világos, mindenki által könnyen érthető stílusban. Abban a korban, amikor a magyarok hadviselésében már ősi idők óta ismert „kisháború” („little war” — „Kleinkrieg”) a 16. századi magyar — török harcok során állandósult és általános, európai hadviselési formává vált, a „Monsieur de Jeney” vagy „Herr von Jeney” név mögött húzódó szerző könyve oly nagy sikert ért el, hogy nemcsak a 18. századi katonai szakírók szerzői, hanem a modern partizánharcok mai szakírói is a legfontosabb, úttörő jelentőségű szakkönyvek közé sorolják — bár a magyar szerzőt (noha könyve bevezetésében kétséget kizáróan jelzi származását) a könyv kiadási helyéről, Hágáról ítélve, többen hollandusnak tüntetik fel.

Bár maga Jeney hadmérnökként jelentkezett Nagy Frigyes seregébe és mint kapitány, a porosz hadmérnöki karban kezdte szolgálatát, — könyve nem hadmérnöki munka, hanem kifejezetten huszárparancsnoki szakkönyv, a szabadcsapatra alkalmazva. Valószínűleg ennek és Je-

ney alább ismertető javaslatának lehet tulajdonítani, hogy Jeney Lajost 1761. májusában már egy, az ő nevét viselő kikülönített zászlóalj („Freibataillon”) parancsnokaként, őrnagyi rangban említi a király egyik leveléhez fűzött kiadói jegyzet.

Amint fentebb említettem, Jeney kapitány 1758. májusában jelentkezett porosz szolgálatra Hágában. Azonban már ugyanez év december 24-én Breslauban kelt jelentéséhez mellékelve, Wobersnow porosz tábornok, Nagy Frigyes főhadsegéde, be is nyújtja királyához Jeney javaslatát, amely — francia nyelven írva, hiszen maga Nagy Frigyes is szívesebben és jobban ért franciául, mint németül — részletesen felyázolja egy „Az Edrélyi Fejedelemségben felszítandó lázadás tervezetét”.

Mielőtt a Jeney-féle javaslat részletes ismertetésébe kezdenék, úgy érzem, hogy ki kell fejeznem azt a gyanút, hogy nemcsak ezt a tervezetet, hanem Jeney kapitány porosz szolgálatra ajánlközását is, esetleg a francia szolgálatban álló magyar tiszték, II. Rákóczi Ferenc fejedelem volt katonái, inspirálhatták. Tudott dolog, hogy már a Rákóczi-szabadságharc előtt szolgáltak magyar huszárok Franciaországban, és közvetlenül a szabadságharc után egymás után szerveződtek a magyar huszárezredek. A magyar huszárezred-parancsnokok közt később a legnagyobb rangra Bercsényi László, Rákóczi volt főparancsnokának, Bercsényi Miklósnak a fia vitte, aki a „Franciaország marsallja” címet is elnyerte. A fiatal Bercsényi még közvetlenül a kuruc emigrációból, a Kis-Azsiában és a Balkánon hátramaradt, újabb hadjáratra várakozók sorából szervezte első „francia” huszárezredét.

Az 1741-ben, akkor Nagy Frigyessel szövetségben Prágát ostromló francia seregben Bercsényi László ezredes már táborparancsnok, és mint ilyen kéri Nagy Frigyest, hogy a porosz hadsereg huszáregységeit engedje át az ő parancsnoksága alá. (Lehetséges, hogy valami, — esetleg közvetlenül Bécs ellen irányuló huszár-támadásra gondolt, amely egy Bercsényi neve alatt talán az egész magyarságra gyűjtő hatással lehetett volna.) Nagy Frigyes azonban nem teljesítette ezt a kérést. Bercsényi László ké-

sőbb, 1744-ben, saját ezredét „Royal Hongrois” névre akarta átneveztetni, nyilvánvalóan azért, hogy ezzel is jelezze: a független magyar hadsereg eszméje, több mint három évtizeddel a Nagy Fejedelem szabadságharcának elbukása után is ott él, most már „másodgenerációs” magyar huszártisztek gondozásában, a francia király házatáján.

Lehetséges tehát, hogy másfél évtizeddel később, amikor már maguk Bercsényiek is kénytelen-kelletlen Mária Terézia szövetségében harcoltak, nem volt más mód egy Erdély és közvetve Magyarország függetlenségének kivívását célzó terv elindítására, mint hogy azt valakinek a révén (és a szorongatott helyzetben levő, erdélyi származású Jeney erre kiválóan alkalmasnak látszhatott), magához Nagy Frigyeshez juttassák el, akinek akkorra már több, egy ilyen vállalkozás vezetésére alkalmas, magyar származású huszárparancsnoka volt. A tervezet átfogó jellege, Erdély akkori magyar vezetőférfiaival kapcsolatos értesültsége, diplomáciai és stratégiai érvelésének világossága azt mutatja, hogy nem csapattiszti beosztásban levő javaslattevővel van dolgunk, hanem valószínűleg a legmagasabb állású, franciaországi magyarokkal, vagy hozzájuk igen közel álló személyiségekkel.

Röviden összefoglalva, a tervezet gondolatmenete az, hogy gróf Kemény László, az akkori idők erdélyi gubernátora (Erdély akkor, Magyarországtól elválasztva, közvetlenül Bécsnek alárendelt hercegsége volt, külön kormányzó, azaz gubernátor alatt), nagyon ambiciózus ember és a függetlenség szenvedélyes híve (extrémement passionné a l'indépendance"). Ez a kormányzó, a fejedelem Kemény-család sarja, Kendeffy és Barcsai grófokkal együtt — írja Jeney — hajlandó volna évi járandóságot biztosítani a török Portának, ha a szultán 20 000 főnyi segédcsapatot állítva, támogatná az erdélyieket, akik maguk mintegy 50 000 főnyi hadsereget volnának képesek felállítani Erdély és Magyarország függetlenségének a kivívására. A hegyes-völgyes Erdély, amelybe csak négy természetes bejáró vezet, azokon a pontokon akár ötezer katonával is képes volna tartani magát jó sokáig, még talán százezer főnyi ellenséges had-

erovel szemben is. Ha pedig — folytatta tejegetéseit Jeney kapitány — Nagy Frigyes saját-maga akarná irányítani az erdélyi felkelést, egy négyezer főnyi, rendes katonaságból álló sereg, amelyhez a török Portától jövő segédcsoport, — Lengyelországon átvonulva csatlakoznék, biztosítaná a sikert.

Erre a javaslatra, nyilvánvalóan alapos megfontolás után, Nagy Frigyes egy hónap múlva, a következő, 1759. január 25-én, szintén Breslauban kelt, olyan értelmű választ adott (bár kissé elcsúszott fogalmazásban) Wobersnow tábornoknak, hogy „Jeney kapitány projektuma, amelyet Ön (a múlt hónap) 24-ről keltezett írásával hozzám juttatott, bár egészen jónak és alaposan átgondoltnak látszik — és amiért Ön fejezze ki is neki részemről a köszönetet — a kivétel szempontjából viszont az a nehézség, hogy, legelőször is, amint tudja, saját csapataimból semmit sem tudok kiszakítani, és hogy — ami pedig a Portát illeti — mostan már, a jelenlegi hadjárat szempontjából túlságosan késő lenne ahhoz, — hogy elsősorban is valakit odaküldjünk, aki azoknak a törököknek egy ilyen dolgot úgy elő tudna adni, hogy ők még a megfelelő időben, úgyhogy abból nekünk valami hasznunk is legyen, bármit is teheressenek; arra nem is gondolva, hogy az ellenséges országban (azaz Erdélyben és Magyarországon) bizonyos kapcsolatokat kell teremteni, hogy nyitottsággal és titoktartás alatt, így tehát az idő most már túl késői, bár különben (a javaslat) praktikus szempontból jó.”

Király Nagy Frigyes
„magyar stratégiaja”

Amint a porosz király válaszából kitűnik, bár Jeney tervét jónak tartotta, az 1759. év közvetlen, és őt, Nagy Frigyest egyre jobban fojtogató teendői szempontjából nem tekintette időszerűnek. Teljesen elszigetelt helyzetében azonban, amelyben seregeit az európai szárazföld hatalmai minden irányból szorongatták, nem ártott volna, ha egy távoli szövetség, a főleg kint, a tengereken és a távoli Amerikában hadakozó Anglia mellé még talált volna magának egy másik, lehetőleg a szárazföldön elvonuló szövetséggest, különösen legnagyobb cliensége,

Mária Terézia birodalmának hatáiban. Ebből a szempontból nézve a török birodalomnál megfelelőbbet el sem képzelhetett.

A török császárság ugyan ekkorra már elvesztette magyarországi hódításait, — de éppen az 1735-ben elhunyt II. Rákóczi Ferenc fejedelem fiának, Józsefnek a felhasználásával, 1738. februárjában — az osztrák és orosz császárságok által támogatott szerb lázadás megtorlására — egy, a magyarok „felszabadítását” is bejelentő katonai ellenakcióba kezdett. Az egész Balkánra

kiterjesztett török hadjáratnak kezdetben sikerei is voltak, úgyhogy a török nagyvezér Rákóczi Józsefnek még külön négyezer huszárból álló tábort is szervezett, és a májusban elkezdődött tárgyalások során Rákóczi fejedelem fia számára forma szerint is követelheték Erdély birtoklását; azonban az Erdélyben osztrák részről fogantatott ellenrendszabályok (sorozatos bebörtönzések, fokozott katonai megszállás stb.), valamint Rákóczi Józsefnek novemberben bekövetkezett halála miatt az 1739-ben megkötött belgrádi békében már szó sem volt Erdély függetlenségéről. A török azonban hatalmasan megerősödött: ismét birtokába vette Belgrádot, Boszniát, Szerbiát, az oláh fejedelemségeket, azaz mindazt, amit annak idején Savojai Jenő győzelmeinek következtében az 1718. évi passzarovici békekötés alkalmával elvesztett.

Nagy Frigyes megítélése szempontjából tehát a már két évtizede a magyar határon, azaz Mária Terézia birodalmának határán ülő török hatalom, amelynek egyetlen komoly hadmozdulata a bécsi hadvezetőségnek igen jelentős csapategységeket kellett volna felvonultatnia, valószínű mentőangyalnak számíthatott. Hogy tehát a törököt ismét megmozdítsa, Nagy Frigyesnek előbb szövetségesét, Angliát kellett meggyőznie, egyúttal azt is kérve, hogy a konstantinápolyi angol ügyvivő támogassa a Frigyes által javasolt porosz—török katonai szövetség ügyét. Ezt követően a porosz király megkezdte korábbi török kapcsolatainak rendszeres erősítésével, elsősorban a már előzőleg Konstantinápolyba küldött „Karl Adolf von Rexin” néven, „porosz ke-

13
—

reskedelmi tanácsos és ügyvivő" titullal működő kiküldöttje, Gottfried Fabian Haude révén azt a diplomáciai offenzívát, amely a következő három év során mintegy másfél millió tallérjába került. Frigyes a török Porta befolyásos főembereinek, elsősorban a nagyvezérnek a megvesztegetésével akarta belevinni a szultánt egy Mária Terézia ellen irányított katonai egységébe.

Magyar részről teljes egészében soha fel nem kutatott és ki nem értékelt levelek, utasítások és parancsok egész tömege gyűlt fel a következő évek során. Nagy Frigyes ugyanis, hogy az őt halálosan szorongató Oroszország hátában is indítson valami akciót, felpizskalta a krimi tatárokat kánját is, hogy induljon meg a cárnó ellen. Ugyanakkor azonban húga, Ulrika svéd királyné segítségével erőteljes lépéseket tett Svédországnak a háborúból való kikapcsolására, ami ellen Franciaország is (főleg angolelleses érdekek) és Oroszország is (elsősorban Frigyes ellen irányított diplomáciai manőverekkel) hosszú ideig sikeresen küzdött, főleg a svéd szenátuson keresztül.

Főntos mozzanat merült fel azonban Frigyes Magyarországgal kapcsolatos tervezetési vonalán már 1760 novemberében, amikor négy, osztrák szolgálatban álló magyar huszártiszt megbízottat küldött Von Tauentzin altábornagyhoz, Breslau katonai parancsnokához, értesítve őt, hogy ha Werner tábornok, aki, mint fentebb említettük, pozsonyi származású volt, „húsz emberrel megérkeznék a magyar határra, két héten belül negyven ezer ember állana át hozzá, mert ezt Magyarország főemberei, akiket azonban egyelőre még nem lehet megvenni, kénytelenek ohajtják”. Frigyes erre adott válaszában Von Tauentzin útién megígérte a magyar tiszteknek, hogy bár Werner tábornok jelenleg az oroszok ellen harcol, de mihamarab a lengyelország irányába visszautazt, közelebb jöhet a magyar határhoz. Hogy azonban valami tervszerű „projektumot” ki lehessen dolgozni, a magyarok fejezzék ki magukat világosabban.

15

A török porta táján folyó porosz és angol akciók természetesen nem maradtak titokban és különösen a francia követ követett el minden tőle telhetőt azok meghiúsítására. Osztrák részről inkább belső ellenakciókkal feleltek. Mária Terézia királynő, a magyarság megnyerése céljából 1758-ban ismét felújított, régi magyar „apostoli királyi” cím felvétele mellé egymás után emelte arisztokrata rangra a megőrizhető erdélyi és magyarországi vezető családokat, sőt éppen több, függetlenségi múltjáról közismert, régi család (Bethlen, Bánfi, Bornemisza, Wesszlényi) egy-egy királyi tagját titkos tanácsosai közé is kinevezte. Ugyancsak 1760-ban felállították Bécsben a magyar nemesi testőrséget, — hogy a vármegyénként beküldött, nemesi származású ifjakat előbb osztrák szellemben nevelve, aztán pedig a külföldi udvarokhoz történő kiküldetések révén polgári és katonai pozíciókra képezzék ki. A polgári származásúak számára akadémiákat állították fel; így került sor a selmecbányai bányászati akadémia felállítására is.

Megindult azonban Bécsből egy másik akció is: a magyarság, főleg a török irányából könnyebben megközelíthető erdélyiek lefogatására. — 1761. elején ugyanis új katonai főparancsnok érkezett Erdélybe, báró Buccow Adolf Miklós lovassági tábornok, aki hamarosan összefogván a szászokkal, hozzáfogott az erdélyi magyarok elnyomásához, majd, a székelyek törvényben

biztosított jogainak letiprásával, majd egy határszéli katonai szervezet felállításához. Országos felzúdulás támadt, főleg Erdélyben volt nagy a forrongás. Ott éppen a már említett gróf Kemény László gubernátor vezette a küzdelmet az udvar új katonai főparancsnokának a törvénytelen akciói ellen. Mindhiába: május 7-re Kemény már fel is volt függesztve a gubernátorságtól, és a polgári kormányzást is Buccow vette át, tehát Erdélyt valósággal statárium alá helyezte. És miközben Erdély vezető magyar férfiai egymás után kapták az udvartól a semmi hatalmat nem jelentő, de jó pénzekkel járó, szebbnél-szebb címeket, Buccow gyors lépésekkel haladt Erdély „konszolidálása” felé. Közben pedig, részben a Mária Teréziával szövetséges orosz cárnő befolyására, részben pedig a belpolitikai helyzet és a magyar–török összefogás fenyegetése alatt, az addig két részre szakadt román egyházi körök közül az óhitűek (ortodoxok) ragadták magukhoz a vezetést, ezzel lerakva Erdély későbbi alakulásának legfontosabb román alapkövét. Történt ez akkor, amikor a székelyek erőszakos besorozásával és a határvidék megszervezésével Buccow lehetetlenné tett minden esetleg komolyan kibontakozó magyar akciót nemcsak az önálló erdélyi fejedelemség helyreállítására, de a magyar népesség pusztá életének biztosítására is.

Ezek a fejlemények természetesen nem maradhattak hatás nélkül Nagy Frigyes magyarországi és erdélyi terveire sem. Amíg a Jeney-terv elvbeli elfogadása után egy évig Frigyes lassan fokozott diplomáciai munkával és mérsékelt veszteségekkel próbálta elérni a Portával tervezett kölcsönös katonai szerződést, és az abból következő török támadást a déli és délkeleti osztrák–magyar területek felé, 1760. végétől már egyre erősödő fenyegetésekkel próbálja kikényszeríteni az eredményt Von Rexinből az öt évek óta eredménytelenül hitegető konstantinápolyi képviselőjéből. Végre is katonai szerződés helyett Rexinnek sikerült létrehozni egy barátsági egyezményt, — amiről azonban Frigyes rögtön megpróbálta elhíreszteltetni, hogy az tulajdonképpen katonai jellegű. A porosz király azonban, szinte egyetlen napot sem vesztelve, folytatta erőfeszítését a török katonai szövetség irányában: egyrészt újabb kísérleteket tesz, hogy a ta-

tárok közt oroszellenes felkelést gyűjtson ki, és így magát a török udvart is háborúsabb hangulatba hozza. — másrészt pedig, a Porta embereinek eredményes megvesztegetésére a saját akkori pénzügyi helyzetét messze meghaladó, drága ajándékokat készített, hogy aztán azokat nagy előkészülettel és katonai őrizet alatt Lengyelországon keresztül előbb Moldvába, majd onnan Konstantinápolyba juttassa.

Valószínű, hogy a Törökországgal kapcsolatos tervek kínosan lassú kifejlése és a bécsi udvar fokozódó erdélyi ellenakciói, valamint az 1760-ban a négy magyar huszársízt részéről kifejezett, Werner tábornokkal kapcsolatos kérelem, illetőleg javaslat meggyorsította Nagy Frigyesnek Magyarországgal kapcsolatos tervezeit. Különösen, mert ebben az időben hírek jöttek magyar- és olaszországi lázongásokról is. Erdély helyett azonban, Buccow ottani akciói és Kemény László elmozdítása miatt, de még a török akció lassúsága miatt is, valami más betörési területet kellett találnia, elsősorban a saját erői számára, különösen, ha a magyarok szemében rokonszenves Werner tábornok parancsnoki kinevezését is fel akarta használni ütőkártyának. Hozzákapcsolva a hírek szerint már erősen mozgolódó tatár csapatok délkelet felől bevonható erejét a saját haderejének észak felől, tehát saját területéről bevezető, Werner által vezénylendő részlegéhez, azt olyan helyen kellett betámasztania, hogy a támadó erő számára a visszavonulás útja biztosítva legyen, de azért a támadást és az általa kiváltott magyar felkelést Bécs maga is minél előbb megérezze.

Igy eshetett Nagy Frigyes választása a Szepességre, mint betörési területre. Arra a Szepességre, amely — már az időkkel előbb Lengyelországnak történt elzalogosítása óta — sok tekintetben mentes volt az osztrák hatóságok túllapásaitól, és amelynek független érzelmi, nagyrészt német származású polgársága már régóta rokonszenvezett a porosz királlyal, Bécs elleniségével. A Szepesség egyszer mind kiárt kapu is volt, amelyen keresztül a legjobban meg lehetett közelíteni a felvidéki magyar vármegyék még mindig erősen Rákóczi-párti nemességét.

Kováts Mihály útja a Szepesség felé

Magyar területről lévén szó, Nagy Frigyesnek — ahogyan minden hadjárat előkészítése folyamán szokásában volt nemcsak neki, de az összes hadviselő feleknek — szüksége volt alapos felderítésre, még pedig általános magyar és katonai szempontból való felmérésre a kijelölt területet illetőleg. Ilyen kiértékelés és információ szerzésére, és ahogy már a Jeney-féle javaslat elfogadásakor, 1759. januárjában jelezte, bizalmas, titkos személyi kapcsolatok megteremtésére, megfelelő magyar embert kellett odaküldenie, és én, az összes rendelkezésünkre álló, ismert adatok megvizsgálása után arra a következtetésre jutottam, hogy a fenti feladat elvégzésére alkalmas magyar embert Kováts Mihály kapitány személyében találhatta meg.

Abban az időben talán Kováts kapitány volt az egyetlen magyar tiszt Nagy Frigyes hadseregében, aki mindazokkal a tulajdonságokkal rendelkezett, amelyeket ez a küldetés megkövetelt. Hosszú, igen lassan nekilendülő tisztí pályája alatt (hiszen mint foglyul ejtett osztrák — magyar zászlós, előbb hat esztendeig közhuszárként szolgált a porosz hadseregben, mielőtt ott is megkapta a zászlósi kinevezést) bebizonyította, hogy fegyelmezett, vitéz katona, akire parancsnokai minden helyzetben számíthattak, akinek az ítéletében és helytállásában megbízhattak. Mielőtt önálló parancsnoki beosztást kapott, a Pírna, Bórgau, Gotha, Lobositz, Prága és Leitmeritz mellett vívott csatákban bizonyította be, hogy képes kivágni magát akár pusztán egyedül is, az ellenség gyűrűjéből. Mint önálló szabadsapatparancsnok pedig már számos alkalommal bebizonyította, hogy higgadt, egyedül is dönteni tudó tiszt, a legszorongatottabb helyzetben is. Így edződött Kováts kapitány a porosz király egyik legkiválóbb tisztjévé, amit Nagy Frigyes a legnagyobb porosz kitüntetés, a „Pour le Mérit” adományozásával ismert el és jutalmazott.

Ilyen karrier és elismerés után Nagy Frigyes valóban számíthatott arra, hogy Kováts kapitány mindenben az adott parancs és utasítások szerint fogja végrehajtani ezt a feladatát is. Erre a felderítő feladatra különlegesen alkalmas tette őt huszár szabadcsapat-parancsnoki múltja — hiszen a Werner huszártábornok valamikor kiküldendő, önállóan „kikülönített” egysége számára kellett végeznie a felderítést. Ugyan csak a személyére eső választás mellett szólt az is, hogy minden kiváló egyéni tulajdonsága dacára, nem volt társadalmi vagy történelmi szempontból prominens ember: nem tartozott a nagy történelmi családokhoz, különösen a Rákóczi-emigráció vezetőihez — akiknek a rokonságából pedig többen is szolgáltak Nagy Frigyes alatt — és, tudomásunk szerint rokonsága sem volt a Szepességen, akikre elfogatása esetén rögtön bajt hozhatott volna. Mint családatlan embert, nem befolyásolhatták az ilyen veszedelmes feladat teljesítése közben a férj vagy apa természetes emberi érzelmei. És mivel magyar hazájának felszabadítása (amint később, Franklin Benjáminhoz írt leveléből kiderül), soha meg nem szűnő vágyként élt lelkében, a porosz király biztosan számíthatott ennek a vitéz magyar tisztjének a hűségére.

Mivel azonban az ilyen vállalkozás az osztrák — magyar hadsereg egy volt tisztje számára tobenjáró bűn volt, azt a porosz hadsereg tényleges tisztjeként végrehajtani nem lehetett. Kováts Mihálynak tehát, forma szerint, ki kellett lépnie a porosz hadseregből, nehogy, ha esetleg elfogják (amint az valóban meg is történt) mint kémeket, rögtön kivégeztethesse bármely alantas parancsnok. Ezt a kilépést pedig megfelelő formában tudomására kellett hozni a túloidalnak, az osztrák hatóságoknak is.

Az a síma, bürokratikus ügyintézés, amellyel — a legkritikusabb háborús helyzetben — Kováts kapitánynak a porosz hadseregből való kiválását intézték, önmagában egyedülálló dolog. Hasonlóan egyedülálló az, hogy a kiválás után Krakkóba utazó Kováts azt a hírt kelti magáról, hogy (noha semmi nyoma sincs annak, hogy franciául tudott volna) át akar lépni a „francia szolgálatba”, azaz a Nagy Frigyes ellen még hadakozó, Mária Teréziával szövetséges ellenséghez — és ez ellen a lengyel udvar táján működő

magát a Szepességen.

Ekkor aztán valóban nem maradt más hátra Kováts kapitány számára, mint az amnesztiára való hivatkozás, amit egy évi vizsgálati fogság után — és az akkori bel- és külpolitikai helyzetre, valamint a már folyó béketárgyalásokra való tekintettel — éppen a kitűnő diplomata, Kautitz herceg kancellár javaslatára 1762. júniusában Kováts legfelsőbb királynői kegyelemben való részesítésével és szabadon bocsátással fejezett be az államtanács, gondoskodván ekként arról is, hogy az ügy ne kerüljön katonai bíróság elé, ahol aztán automatikusan halálra ítélték volna az elfogott magyart. Az államtanács diplomata és politikus tagjai tudatában lehettek egy ilyen ítélet súlyos politikai következményeinek: a Kováts-ügy lehetett volna akkor ez a narancshéj, amelyen Ausztria egyre kritikusabbá váló kül- és belpolitikai helyzetének kiegyensúlyozási lehetőségei végképpen elcsúszhattak volna.

Hogy azonban Kováts Mihály a fogságban sem vallott, mutatja az, hogy életének kitűnő kutatója, Poka-Pivny Aladár, aki a Kováts-per sok nagy aktacsomóját átnézte a bécsi állami levéltárban, szóval sem említi ilyesmit. (Azóta az egész eredeti okiratanyag megsemmisült: — 1945-ben, a háború végén a Staatsarchiv egész, a régi Staatsrat (államtanács) működésére vonatkozó, 1830-ig terjedő gyűjteményét, köztük a Kováts-vizsgálat anyagát is, elégették. Amikor a múlt év szeptemberében ott kutattam, már csak jegyzőkönyvi kivonatokat és a mutatókönyvek Kováts Mihályra vonatkozó bejegyzéseit láltam meg.)

20

oskogan porgariuoi es sokat leit eruk.
Letezett ugyan a szerencselen haborbol t
isszamardt Maria Valeria telep, s voltak szuk- t
eglakotelepek. De orszagszerzte szazaval nottek v
i a foldbol az ONCSA-hazak, es epultek-sze- h
ultek a varosok. A feudalis korszak oroksege- h
ppen az orszag elmaradottabb reszein sokan n
lek nincstelen zsellersorsban, es a mezogazda- v

porosz képviselőt nem tesz semmit. Viszont gróf Sternberg osztrák követet nagyon izgatja a dolog — úgyhogy aztán Bécsnek küldött jelentésével el is érte, hogy Kováts kapitánynak minden lépését figyeltették további útja során, és mielőtt tehetnék, Késmárnál el is fogták, még mielőtt hozzáférhetetlenül befészkelhette volna magát a Szepességen.

Ekkor aztán valóban nem maradt más hátra Kováts kapitány számára, mint az amnesztiára való hivatkozás, amit egy évi vizsgálati fogság után — és az akkori bel- és külpolitikai helyzetre, valamint a már folyó béketárgyalásokra való tekintettel — éppen a kitűnő diplomata, Kautz herceg kancellár javaslatára 1762. júniusában Kováts legfelsőbb királynői kegyelemben való részesítésével és szabadon bocsátással fejezett be az államtanács, gondoskodván ekként arról is, hogy az ügy ne kerüljön katonai bíróság elé, ahol aztán automatikusan halálra ítélték volna az elfogott magyart. Az államtanács diplomata és politikus tagjai tudatában lehettek egy ilyen ítélet súlyos politikai következményeinek: a Kováts-ügy lehetett volna akkor ez a narancshéj, amelyen Ausztria egyre kritikusabbá váló kül- és belpolitikai helyzetének kiegyensúlyozási lehetőségei végképpen elcsúszhattak volna.

Hogy azonban Kováts Mihály a fogságban sem vallott, mutatja az, hogy életének kitűnő kutatója, Poka-Pivny Aladár, aki a Kováts-per sok nagy aktacsomóját átnézte a bécsi állami levéltárban, szóval sem említ ilyesmit. (Azóta az egész eredeti okiratanyag megsemmisült: — 1945-ben, a háború végén a Staatsarchiv egész, a régi Staatsrat (államtanács) működésére vonatkozó, 1830-ig terjedő gyűjteményét, köztük a Kováts-vizsgálat anyagát is, elégették. Amikor a múlt év szeptemberében ott kutattam, már csak jegyzőkönyvi kivonatokat és a mutatókönyvek Kováts Mihályra vonatkozó bejegyzéseit találtam meg.)

Lehetséges, hogy az amnesztia-ideával logikus kapcsolatban, és mivel akkori helyzetében úgy sem tehetett mást, de még mert már végeredményben vissza is került magyar hazájába, amelyet soha meg nem szűnt szeretni, Kováts Mihály valóban pontot tett, lélekben is, porosz tisztipályafutásának a végére. Tudomásunk szerint a porosz király sem említette soha többé ezt a kitünőtisztjét. Azt azonban mindenki jól tudta Nagy Frigyesről, hogy fontos, bizalmas vagy parancsnoki b-osztásban elkövetett hibáért, vagy fogságba esésért nagyon ritka volt nála a bocsánat. Így tehát nincs semmi különös abban, hogy egy félév múlva, 1763. január 31-én, Kováts Mihály volt porosz huszárcapitány Mária Terézia egykori zászlósa örömmel és hálával fogadta a királynő kegyelmes intézkedését, amellyel őt visszavette az osztrák–magyar hadsereg tisztikarába, mégpedig őrnagyi rangban, tehát porosz tisztirangjához képest is előléptetéssel nyugdíjazva és évi kegydíjjal gondoskodva megett térséről. Kováts Mihály alig három és fél hónap múlva már meg is nősül, feleségül vévén a felvidéki Szinyei-Merse Franciskát, tehát visszavérve, de most már végleges letelepedési szándékával, arra a területre, amelyen a porosz király a magyar királyság felé irányuló hadjáratának az elindítását tervezte. Ha azonban az osztrák hatóságok megengedték Kováts Mihálynak a Szepességben való tartózkodást, akkor nyilvánvalóan nem lehetett tudomásuk sem Nagy Frigyesnek a Szepességgel kapcsolatos terveiről, sem pedig Kováts Mihálynak azzal kapcsolatos szerepéről — magától Kováts Mihálytól sem; egy ilyen tapasztalt szabadcsapat-parancsnoknak éppen ottani jelenléte ugyanis messze-mezői következményekkel járhatott volna egy porosz sereg ottani megjelenése esetén.

Sőt éppen azzal, hogy a házassága révén logikusan választott, és így az osztrák hatóságok által nem kifogásolható, de Nagy Frigyes szemében talán akkor a legfontosabb magyar vidéken vetette meg a lábát, Kováts Mihály esetleg éppen jelezni akarta a porosz király és a magyarországi hadjáratba bekapcsolódó volt tisztársai felé, hogy részéről nem történt indiszkrécio, és hogy eredeti megbízatása, hazafias magyar érzése tekintetében benne semmi sem változott.

Azt ugyanis a Kováts elleni vizsgálat összes szereplői közül egyedül csak ő tudhatta, hogy a szorongatott helyzetben levő Nagy Frigyes, ha a viszonyok lényegesen nem változnak, aligha fogja abbahagyni a magyarországi hadjáratra vonatkozó tervezéseit.

*Nagy Frigyes végleges terve
a magyarországi hadjáratra*

Anélkül, hogy az 1761. év rendkívül bonyolult diplomáciai, politikai és katonai problémáit elemezném, röviden ismét megjegyzem, hogy Nagy Frigyes számára, a saját kincstárának és emberanyagának állandó csökkenése mellett, azaz a veszéllyel is számolnia kellett, hogy esetleg elveszti egyetlen, valóban számottevő szövetségését, Angliát. Egy angol–Francia különbéke lehetősége állandóan ott kísértett a porosz király látóhatárán. Nem volt elég tehát, hogy saját seregei a négy égtáj irányában meg-megismétlődő nagy győzelmeket arattak, de meg kellett győznie Angliát arról is, hogy Poroszország európai helyzete állandóan javul. Új szövetségesekre, az erőviszonyok félremagyarázhatatlan javulására volt tehát szüksége, ha Anglia szövetségét meg akarta tartani magának.

Ebből a szempontból a török császársággal való katonai szövetség, kibővítve a tatárok remélt akciójával, továbbá egy magyarországi hadjáratral, amelyet Erdélyben és a Felvidéken, a volt Rákóczi-birtokokon egy vele, Friggyessel rokonszenvező, helyi mozgalom esetleg fegyveresen is támogat, a legimpozánsabb ütőkártya lehetett Frigyes londoni képviselői és a vele rokonszenvező angol államférfiak kezében.

Míg azonban a török és tatár dolgokról lehetett beszélni a diplomáciai levelezésben, az erdélyi és magyarországi dolgokról már kevésbé, mert az esetleges magyarországi támogatók számára minden indiszkréción, akár porosz, akár angol részről, súlyos következményekkel járhatott volna.

Mikor pedig a sokszor emlegetett török katonai szövetség sehogyan sem akart létrejönni, 1762-ben Frigyes már nem várhatott tovább, hanem úgy érezte, hogy közvetlenül kell eszelekednie Bécs hátbatámadása tekintetében. Az európai katonai helyzet ugyanis váratlanul úgy alakult, hogy a kényszerű védekezést Frigyes részéről hamarosan felválthatta a támadás.

A porosz király nagy szerencséjére, 1762. január 5-én meghalt egyik legnagyobb ellensége, Erzsébet orosz cárnő, és az utód, III. Pál, aki mint nagyherceg, régtől fogva közismert volt Frigyes iránti barátságáról és csodálatáról, — trónralépése után röviddel, szinte egyoldalúan megszüntette az ellenségeskedéseket, fokozatosan visszavonta az orosz csapatokat, és május 5-én már meg is kötötte Frigyes teljhatalmú megbízottaival a szentpétervári békét, amelyben Oroszország mind visszaadta a háború folyamán elhódított porosz területeket.

Oroszország kiválásával azonban Mária Terézia és francia szövetségese vesztette el a legfontosabb ütőkártyát a Nagy Frigyes elleni európai koalícióban. A gyökeresen megváltozott helyzetben mindegyik háborúskodó hatalomnak hirtelen nagyon sok elintéznivalója támadt. Így például magának Nagy Frigyesnek gondoskodnia kellett arról, hogy a török császári udvarban és a tatár kánnál nagy áldozatokkal felszított oroszellenes hangulatot eloszlassa, lehetőleg azonban úgy, hogy Ausztria ellen azért még felhasználhassa őket. (A konstantinápolyi francia követ és a tatár kánhoz már régóta kiküldött ügyvivő pedig, a korábbi oroszbarát magatartást elfeledve, mindkét helyen a legerősebb oroszellenes agitációba kezdett, — ugyanakkor minden erővel megpróbálva Ausztria irányába hangolni a szultán és a kán embereit.)

Nagy Frigyes, hogy például a tatár kán már megkezdődött katonai mozgolódásának új irányt adjon, és ugyanakkor elterítse őt minden Oroszország elleni akciótól, részletesen kidolgozta a maga, magyar területre irányított támadási tervét, és ebbe bekapcsolta a tatár sereget, a Magyarország (azaz Mária Terézia birodalma) elleni porosz—tatár együttműködést úgy tüntetve fel, mint egy, a török Porta részéről remélt, hamarosan meginduló, déli katonai akció északi partner-mozdulatát. Mikor pedig a kán ezért egy nagyobb összeget is követelt (talán azért is, hogy egy született magyar ember megjelenése még nagyobb benyomást keltsen a magyarországi akcióra Frigyes részéről tervbevett tatárok körében), 1762. júniusában a vitéz Somogyi István huszároronagyot küldte ki a kánhoz, a Krími-félszigetre, a kívánt összeggel. Hogy még nagyobb étvágyat csináljon a kánnak a magyarországi hadjáratához, előzőleg, persze Somogyi tudta nélkül, még a magyar területen való szabadrablás engedélyezését is hajlandó volt megígerni a kán csapatainak. Ugyanígy, a törökkel folytatott alkudozás során, azt is kilátásba helyezte, hogy a közös hadjáratot követő béketárgyalások során semmi kifogást sem fog említeni az ellen, ha a török szultán birodalma összes elvesztett magyarországi birtokait, Budát is beleértve, ismét beolvasztja a török császárságba. Természetes, hogy a Frigyes alatt szolgáló magyaroknak erről nem volt semmi tudomásuk, de talán maga Frigyes sem gondolta ezt komolyan, csak éppen a kétségbeesés kényszerítette ki belőle.)

Azonban még Somogyi őrnagy elküldése és tulajdonképpen az orosz—porosz béke megkötése előtt (és valószínűleg azért, hogy ha netalán bármely, a korábbi orosz—osztrák szerződésből eredő kötelezettség emléke felmerülne a cár agyában, már befejezett helyzetre hivatkozhasanak Nagy Frigyes Szentpétervárott tárgyaló megbízottai), 1762. április 13-án a porosz király a következő, részletes utasításokat is tartalmazó parancsot adta, Breslaubán levő főhadiszállásáról a szintén ott tartózkodó és közben altábornaggyá előléptetett Werner János Pálnak:

„Kikülönítem Önt 4 zászlóalj gránátossal, 3 szabad zászlóaljjal, 1 ezred dragonyossal és 1 ezred huszárral; kap melléjük 8 darab könnyű, 12 fontos ágyút és 4 mocsárágyút.

„Adok még majd Önnek valaki mást, aki az Ön hadtápszolgálatát, sütődéjét és a táborigyek fizetését intézi, aki egyszersmind a hadiadót, ahogyan Ön azt kirózza, be fogja hajtani, és arról számadást tud vezetni.

„Ön kezdje meg menetelését a Szepesség földjén (Zipser Land) át, és akkor majd tudni fogja, hogyan lássa el magát élelmiszerekkel és mindennel, és nyomuljon előre Kassáig, ahol a tatárok csatlakozni fognak Önhöz.

„Abban az esetben, ha a törökök már mozgásban lennének, Önnek meg kell kísérelnie, hogy hadtestét, amennyire csak Öntől telik, Pozsony felé dirigálja, különösen, ha tolem hírt kap, hogy én egy hadtesttel Morvaország felé menetelek.

„Eközben megtörténhetik, emint az meg is lesz, hogy Ön azokkal a tatárokkal tehetne egy becsapást Bécsig, a Dunának akár az egyik, akár a másik oldalán, amelyiken csak akarja.

„Ha azonban úgy esik, hogy a törökök még nincsenek mozgásban, úgy Ön a gyalogságát ne vigye előbbre, csupán Kassáig, és lovasági rajtaütésekkel nyugtalanítson, a hátát azonban tartsa szabadon a Szepesség felé. Am ha úgy történnek, hogy én a hadseregemmel Morvaország oldalán harcba bocsátkozom, —

azon esetben Ön előre vonulhat Pozsony fele, mert Önnek szabadon lesz a visszavezető út. Prerau és Kremsier irányában, ahol mi fogunk állni.

„Ha megteheti, hogy úgy mellékszen Kremitz bányavidékét lerombolhatja, úgy azt meg kell tennie.

„Miközben nekünk megunknak is rettentés tömeg lovat és szekeret kell használnunk, hogy mindent magunk után szállíttathassunk. Ön is nézzen utána, hogy mintegy 3000 lovat és kocsit összehozzon, akár azért, hogy a tűzérseget szállíttassa, akár pedig bármí más célra, amire még szükségünk van.

„Önnek m. g. kell próbálnia, hogy nagy hadiadót hajtson be, amennyit csak egyáltalán képes, még ha e célra több időt is kellene igénybe vennie, mert Ön nyugodtan ott maradhat, csak hogy még kevéssel többet behajtsion. Ha azonban a törökök támadnak, Ön sokkal nyersebben viselkedhetik és több dűlást végezhet.

„Hogy az osztrákokat is rászorítsuk, hogy Bécsot fedezni legyenek kénytelenek, Ön csupán az osztrák oldalon, követtessen el több túlkapást a tatárokkal, mint máshol; ilyenképp Ön aztán néhány falut Bécs közelében, mégpedig azokból, amelyek azoknak a legelőkelőbb uraknak a birtokában vannak, felégettet, úgy, hogy Bécsből látnassák a lángjait; mire ők majd ottan nagy-hatalmasan elkezdenek kiáltozni és minden zűrzavarba jut.

„Különben a sok mindenféle körűlmény tekintetében, ami előállhat, én semmi pozitív előírást nem adhatok Önnek; mivel azonban Ön értelmes, bátor és jó tábornok, teljes mértékben még vagyok győződve arról, hogy Ön úgy fogja intézni a dolgait az én szándékom megvalósítása érdekében, ahogyan azt a körűlmények Önnek majd megengedik. Annyi azonban biztos, hogy Ön az első négy hetet úgy fogja tölteni, mint az ország korlátlan ura, és mindent tehet, amit csak akar és ami Önnek tetszik.

„Amennyiben Ön azt is képes lenne elérni, hogy az emberek csatlakozzaniak Önhöz és az Ön hadtestét megerősítsék, az nagyon jó lenne, és Ön ezen a réven, ha néhány ezer Ön-

höz esatlakoznék, nemesak megerősödnek, hanem olyan emberekre is szert tenne, akik ott az országot és az utakat ismerik, és a tiszteket, akiket Ön vállalkozásokra küld vagy vezényel, képesek lesznek irányítani.

„Egyszersmind engedélyt adok Önnek arra, hogy azokból a hadiadókból 50 000 tallert saját maga számára vegyen fel.

„A tiszteket azonban Önnek muszáj lesz mégis kordában tartania, hogy ők ne nyúlhasanak hozzá, különben én csak vajmi keveset vagy semmit sem fogok kapni. Amellett Önnek meg kell gondolnia, hogy az egész hadtestet, valamint a tatárokat is nekem kell el látnom pénzzel.

„A hadiadót azonban, amennyire csak lehetséges, (arany) dukátokban vagy jó ezüst-pénzben kell befizettetni. Ha aranyban lenne, hogy a (csapatokkal való) cipelést megtakarítsa, 600 000 tallert szállíthatat egy szekéren; amennyire azonban Önnek az élelmezés szempontjából szüksége van, az arany helyett használja a mi rossz pénzünket, amiből mi mindenkor tudunk Önnek küldeni, amiért aztán Ön ide vissza tudja küldeni a jó pénzt.

„En meg vagyok győződve az Ön általam ismert buzgóságáról és hűségéről az én szolgálatom irányában, (és) hogy Ön az összes fenti dolgot megpróbálja majd minden lehetőség közepette a legjobban megvalósítani; ezért Ön legyen meggyőződve az én legteljesebb kegyelmemről és védelmemről.

Frigyes”

A források közt fel van jegyezve, hogy erre a királyi megbízatásra Werner altábornagy két viszontbeadvánnyal is válaszolt, nyilván pozitív értelemben, mert további intézkedések is történtek Nagy Frigyes részéről a töröktől remélt mozgósítás és felvonulás sürgetésére; még összekötő tiszteket is adott Werner mellé, hogy kellő pillanatban rögtön felvehesse a kapcsolatot a török főhadiszállással. (Wernernek azokat az ötleterjeségeit azonban nekem nem volt módomban megtalálni.)

28

Am mindezen erőfeszítések, anyagi áldozatok, befektetések és tervezések dacára, a porosz király Magyarországgal és Erdéllyel kapcsolatos hadjáratából nem lett semmi. Az évszázados orosz—török és orosz—tatár ellentéteket nem sikerült áthidalnia. A törökök nem indultak meg Mária Terézia birodalma ellen (talán Nagy Frigyesben sem volt bizodalomuk), a tatár kán pedig, főleg a francia és osztrák diplomácia befolyására, olyan követelésekkel állt elő (például a határmenti orosz erődök lerombolását követelve, mielőtt a tatár csapatok megindulnának hazulról), amelyeket a porosz uralkodó nem volt képes közvetíteni Szentpétervár felé anélkül, hogy az éppen aláírt orosz—porosz békeszerződést a legnagyobb mértékben ne veszélyeztette volna. És bár az oroszok kiválása után északon magukra hagyott svédek hamarosan békére kényszerültek, Anglia viszont az új francia—spanyol szövetség miatt volt kénytelen hűvösebben mérlegelni európai, főleg a Nagy Frigyessele kialakult kapcsolatait — annak dacára, hogy a Poroszország és a vele szövetségben Hollandia stb. ellen hadakozó francia csapatok fokozatosan tért veszítettek.

**Békekötés és „konzolidáció”:
Kováts Mihály magyarországi
helyzete tarthatatlanná válik
József császár rendszerében**

Közben azonban már évek óta mind in irányban folytak különbékék kötéséről szóló tárgyalások. Ha Ausztria nem akart teljesen elszigetelődni és utolsónak maradni, sajátmagának is be kellett látnia, hogy ezt a hosszúra nyúlt háborút már nem lehet győzelemmel befejezni. A küzdelemből, amelynek az elején az európai szárazföldön teljesen körülfogott Nagy Frigyes legyőzése jó ideig biztosnak látszott, Ausztriának most már csak vereséggel felérő döntetlen árán lehetett kikerülnie, de még annak is örülnie kellett. Így jött létre az 1763. február 15-én, hosszas tárgyalások után aláírt hubertusburgi béke, amelyben a felek, kisebb határkiigazításoktól eltekintve, nagyjában elismerték egymásnak a háború előtt birtokolt területeire vonatkozó jogait.

Miközben tehát, az egyre szilárduló nemzetközi helyzetben Bécs fokozatosan visszanyeri belpolitikai akciószabadságát, különösen Erdély irányában, ahol Buccow tábornok 1764-re valóságos rémuralmat teremtett (ez az év a madalfalvai székelyek lemészárlásának az éve), Magyarország sok diadalt kivívott ezredei viszont már csak egy évre vannak attól, hogy Mária Terézia abszolutisztikusan gondolkozó és minden magyar történelmi jogot és tradíciót megvető fia, József kezébe kerülve minden katonai ügy felügyelete, fokozatosan elveszítsék magyar jellegüket, és ezzel megkezdődjék a magyar tisztikar forrongása. Mialatt a bécsi magyar testőrség tagjai közül számosan, a kor legmoder-

nebb íróinak olvasása és a saját maguk írói és tudományos képességeinek kifejlesztése közben, magukévá teszik a kulturális és politikai reformeszméket, mások, Európán is túl tekintve, Amerikában és az ott kirobbant függetlenségi háborúban való részvétellel, vagy az erről írt könyvekkel és cikkekkel, esetleg az amerikai demokrácia elveinek csak zárt ajtók mögött való tanulmányozásával próbálják szolgálni a magyar nemzet függetlenítésének az ügyét.

Tíz esztendő keserves tapasztalatai után, amelyeket Kovács Mihály nyugalmazott huszárornagy egy összetört házasság romjain, és a kényszerű tetlenség neki egyre fojtogatóbb állapotában töltött, a valamikor igen aktív tiszt és független gondolkozású magyar kialakíthatta azt a meggyőződését, hogy ha nem akarja egész maradék életét a hamarosan trónra lépő József császár hatalmának az oltárán feláldozni, el kell hagynia hazáját.

Az óceánon túl talpra állt valami új erő, — amelynek hatalmas „Függetlenségi Nyilatkozata” lerakta a zsarnoki uralmak elleni emberi küzdelmek modern elveinek alaprendszerét. Onnan lehetett tehát remélni, hogy megfordítják a világot. Ennek az új erőnek a győzelmét szolgálta Kováts Mihály, amikor felajánlotta kardját és huszárparancsnoki tudását az Egyesült Államok kongresszusának, remélve — amint lefelében jelezte is —, hogy ezzel a zsarnoki József bukásához is hozzájárul.

Igy került át Amerikába Nagy Frigyes egyik „kuruc” tisztje: folytatni az akkor már több mint két évszázados küzdelmet Magyarország és Erdély szabadságának, függetlenségének a kivívására. Tudomásunk van arról, hogy — szintén a Rákóczi-emigránsok utódai vagy eszméik magyarországi követői sorából — különböző utakon más magyar tiszték is eljutottak a függetlenségéért küzdő, új amerikai államba, fegyverrel is segítve Washington György seregét.

Most, amikor a világ magyarsága II. Rákóczi Ferenc, a „Nagy Fejedelem”, Erdély utolsó választott uralkodója születésének 300. évfordulóját ünnepli, az általa képviselt szabadságeszmének amerikai képviselői és folytatói, köztük Fabriczy Kováts Mihály, a Pulaski-légió ezredesparancsnoka, az első amerikai magyar huszár-tiszt is, megérdemlik a világ figyelmét és megbecsülését.

(VEGE)

